

Источники и литература:

1. Бойс М. Зороастрийцы. Верования и обряды / М. Бойс. – М., 1988.
2. Мехр Фарханг. Диди-ноу аз дини-кохан / Фарханг Мехр. – Тегеран : Джамии, 1384.
3. Ушдури Дж. Данишнамеи-Маздисна / Дж. Ушдури. – Тегеран : Нашри-марказ, 1371.
4. Мехрдад Б. Бен дехешт фаранбаг / Б. Мехрдад. – Тегеран.
5. Хуршидийан А. Анджумани-зартуштиани-Иран. Амизеши-дини-Зартушт / А. Хуршидийан, Г. Фарзане. – Тегеран, 1387.
6. Рази Х. Китаби-Муган Вандидад / Х. Рази. – Тегеран : Бихджат, 1385.
7. Зартушт – чехрейи-табнаки-Ирани-бастан. – Тегеран : Нур, 1387.
8. Маджмуайи-макалати-хамайиши-мухити-зист. – Тегеран : 1380.
9. Манучехрийан М. Беданим вас ар буданд башим / М. Манучехрийан. – Тегеран : Форухар, 1384.
10. Бинас Дж. Тарихи-джамеи-адйан / Дж. Бинас; пер. Али-Асгар Хикмат. – Тегеран : Елми-фарханги, 1382.
11. Хуршидийан А. Расох бе порсешхайи-динии-Запртуштиан / А. Хуршидийан. – Тегеран : Форухар, 1387.
12. Шахрух К. Зартушт- Райгамбари ке аз ноу байад шенахт / К. Шахрух. – Тегеран : Джамии, 1386.
13. Гишен Д. Дини-Ирани-бастан / Д. Гишен; пер. Роя Мунаджджим. – Тегеран : Фекри-руз, 1375.
14. Рзаи А. Тарихи-дах-хезар салеи-Иран / А. Рзаи. – Тегеран : Икбал, 1376.
15. Хийам Р. Адйани-зендеи-сахан / Р. Хийам. – Тегеран : Нашри-фарханги-ислами, 1380.
16. Ашнаи ба адйани-бозорг. – Тегеран : Самт, 1379.
17. Абадани М. Тарихи-адйан ва мазахиби-джахан : т. 1 / М. Абадани. – Тегеран : Хурр, 1376.
18. Алипур Н. Дадгахи-Джам / Н. Алипур. – Тегеран : Нашри-Самира, 1384.

Денисенко Ю.М.**УДК 130.2:821(=161.2)****СОЦІОКУЛЬТУРНІ, ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ТВОРЧОСТІ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ II ПОЛОВИНИ ХХ СТ. (І.БАГРЯНИЙ, Є.МАЛАНЮК, Т. ОСЬМАЧКА)**

Сучасна Україна знаходиться на стадії пошуків неповторних обривів у багатьох сферах суспільного, економічного, політичного життя. Переважно це є наслідком культурної невизначеності українського народу, багатовекторності культурних пріоритетів та домінант. Інтеграція України у європейський простір ще більше ускладнює цей процес. Кожен громадянин незалежної української держави має усвідомлювати себе не лише приналежним до України, а й потребує відчуття спорідненості із українською культурною традицією. У даному контексті доречним є питання про роль української діаспори у теоретичних дослідженнях української культури.

Метою статті є філософська концептуалізація культурологічної спадщини письменників української діаспори (І. Багряного, Є. Маланюка, Т. Осьмачки).

Причинами акцентування уваги на творчості Івана Багряного, Євгена Маланюка, Тодося Осьмачки послугувало: по-перше, існує найбільше джерел для дослідження цих діячів української діаспори; по-друге, вони є яскравими представниками політичної та ідеологічної еміграції (їх погляди можливо вважати найбільш ґрунтовними); по-третє, як представники першого покоління в еміграції вони є носіями традицій українського народу, їх художня творчість відзначилася суттєвою культурологічною складовою.

Представники українського народу проживають на території України та поза її межами – Росії, Казахстані, Молдові, Білорусі, Киргизії, Узбекистані, Польщі, Канаді, США, Аргентині та багатьох інших країнах. За останнім підрахунками, загальна чисельність населення України складає приблизно 45 мільйонів осіб, ще понад 10 мільйонів осіб становлять українську діаспору. Термін «українська діаспора» охоплює усіх українців, які опинилися за межами історичної батьківщини незалежно з якої причини: розвалу імперій, світових воєн, природних катаклізмів, політичних чи економічних криз, особистих обставин [10, с.175- 178].

В історії української еміграції налічується щонайменше чотири хвилі: перша – з останньої чверті XIX ст. до початку Першої світової війни; друга – період між двома світовими війнами; третя – період після Другої світової війни; четверта – з часу проголошення незалежності України у 1991 році (остання не є актуальною для даного дослідження). Умови існування еміграцій відрізняються: перші три хвилі українські емігранти жили, творили в умовах бездержавності, а четверта хвиля еміграції припала на добу суверенної держави Україна. Джерелом першої хвилі масової еміграції останньої третини XIX ст. стали селяни з відсталих національних окраїн Австро-Угорщини та царської Росії, а також частина міських ремісників. Це були у своїй більшості неписьменні люди, які через соціально-економічні негаразди змушені були покидати свою рідну землю. На чужину вони їхали з Богом у серці, Кобзарем та вишиваним рушником. Перші емігранти були не зі знаннями, а несли з собою українські традиції. Першу хвилю української еміграції можливо схарактеризувати як національно ідентифіковану, але політично пасивну. Друга хвиля еміграції, що відбулася між двома світовими війнами, була національно свідомою і політично активною. Третя хвиля емігрантів (приблизно 50-і – 80-і рр. XX ст.) постає інтелектуально – змішаною, національно свідомою і політично активною, і одночасно пасивною – інтегрованою в чуже середовище з ознаками часткової або

повної асиміляції [9, с. 463- 478]. Кожна група емігрантів мала власні суб'єктивні передумови міграції, які вказали та запрограмували її подальшу історичну місію по відношенню до материкової батьківщини. Перша, або трудова еміграція, стала підґрунтям для наступної другої або політичної еміграції. Тоді як друга (політична) еміграція стала ґрунтом для третьої (інтелектуальної) еміграції, яка, у свою чергу, була фундаментом для незалежної Української держави. Аналізуючи призначення української діаспори у соціокультурному просторі, можна говорити, що діаспора виконувала наступні важливі завдання: творила передумови для незалежності України і виробляла інтелектуальний та духовно-культурний продукт світової цивілізації [6, с. 88].

Найбільш дослідженими серед української діаспори є представники другої хвилі, чиє творче становлення відбувається в Україні. Вони є поборниками національної традиції, мови, культури. Серед інших поколінь діаспори більш пізніх є найбільш талановитими та плодючими у творчому плані; вони сприймають своє становище як непостійне і мріють повернутися на рідну землю, бажають щось зробити аби полегшити становище своєї історичної Батьківщини і пришвидшити своє повернення; їх твори запропоновані в українських бібліотеках широко і різноманітно.

Найцікавішою з нашої тематики можливо вважати працю В. С. Горського та К. В. Кислюка «Історія української філософії», в якій автори присвятили цілий розділ філософії української діаспори. Детально зупиняються на філософських поглядах Дмитра Донцова, Юрія Липи, Миколи Сціборського, Вячеслава Липинського, Івана Лисяка-Рудницького, Дмитра Чижевського, Миколи Шлемкевича та ін. Зазначене дослідження загалом простежує філософську діяльність теоретиків української діаспори [3]. Нарховуються поодинокі статті та дисертації по окремим персоналіям. Наприклад, кількість дисертаційних робіт з творчості Є. Маланюка, І. Багряного, Т. Осьмачко становить 28 дисертацій. Однак не існує жодного вагомого наукового дослідження, присвяченого спеціально джерелам їх творчості, так само, як і аналізу підмурівку української діаспори у ХХ ст. у цілому.

І. Багрянний, Є. Маланюк та Т. Осьмачка творили у еміграції, тож їх творчість можна називати еміграційною творчістю. Ця творчість є складним і неоднозначним явищем. Існує багато факторів, що впливають на неї: еміграція з власного вибору та з необхідності, вигнання з Вітчизни і добровільний від'їзд. Одна справа – економічна еміграція «в пошуках скибки хліба», інша – еміграція з політичних причин, викликана релігійною чи світоглядною нетолерантністю [5, с. 49]. Названі причини нерідко нашаровуються і поєднуються одна з іншою. Саме з таким випадком, маємо справу, коли говоримо про еміграцію І. Багряного, Є. Маланюка та Т. Осьмачки.

Перипетії власного життя митців сильно впливають на їх світобачення та світосприйняття. Еміграція, вигнання з Батьківщини – це важка образа навіть для пересічної людини, що ж відчуває письменник, який яро вболіває і любить свою Вітчизну. Виявляється цікавим – як себе позиціонують письменники в еміграції по відношенню до своєї історичної Батьківщини та її культури. Тодось Осьмачка (1895–1962) свою особисту трагедію виводив із драматичної долі України й беззастережно пов'язував свої нещастя та страждання із фатальною залежністю митця від історичної долі його народу. Він був психічно понівечений «своєю Батьківщиною» (арешти, допити, ув'язнення в Бутирці, лікування в Кирилівській психіатричній лікарні, згодом вдається втекти та емігрує з України) і все життя далі відчував страх навіть на чужині, але він продовжував любити Україну і боротися за для її вивільнення. Творчість Івана Багряного (1906–1963) довела, що сповнене небезпек, пригод, трагедій життя (арешти, роки перебування у концтаборах, втечі, переховування, знову арешти та ув'язнення у Харківській в'язниці - з відбитими легенями й нирками був звільнений, після початку Великої вітчизняної війни згідно з німецьким курсом щодо української національної інтелігенції мав бути розстріляний, але врятувався та емігрував до Німеччини) не знищило в письменника віри в перемогу добра над злом. Він віднайшов у собі сили активно працювати у еміграції на благо своєї Батьківщини, що так жорстоко з ним обійшлася. Завдяки Івану Багрянному Новий Ульм стає центром українського культурного відродження, демократично-визвольного руху. Євген Маланюк (1897–1968) – український еміграційний письменник, співець «національної» та «незалежницької ідеї», «трагічний оптиміст». Він був примушений покинути Україну, а потім із-за принципу не побажав повернутись на Батьківщину. Вважав, що за межами України він для неї зможе зробити на багато більше, ніж у межах тоталітарного режиму.

Інтелектуальна ситуація, в якій опиняється емігрант (діяч) називається пограниччям культур. Це – несвідома ситуація одночасного перебування «всередині» рідної культури, так і «між культурами». Таке інтеркультурне становище полягає у самому факті його перебування «на чужині». Його називають «літературним або культурним пограниччям» і виокремлюють такі істотні риси: 1) діяч-емігрант виступає природним і компетентним посередником між різними літературами і культурами, 2) емігрантська творчість тяжіє до синтезу елементів вітчизняної і чужих культур, 3) еміграційна інтеркультурність визначається комунікаційною і світоглядною амбівалентністю [5, с. 49-50].

Еміграція у Є. Маланюка, І. Багряного та Т. Осьмачки стала центральним лейтмотивом творчості та безпосередньо окреслила її характер. Творчість та культурно-філософські погляди письменників української діаспори були, у своїй більшості, спрямовані на здобуття незалежності України, на підтримку духу земляків, що залишились на Батьківщині. Г. Штонь осмислює побутування в українській літературі образу духовної держави наступним чином: «майбутнє, навіть виключно поетичне, потребувало держави, де б народ виростав у націю. А держава так і не була створена. Держава ж духовна, завдяки якій український народ себе спізнав, являла собою сталість куди надійнішу від народу реального» – саме це утворило духовну дихотомію між реальністю земною (народом, яким він є і реальністю народного духу («державою» духовною). Головним покликанням стало нагадувати, зберегти у слові, повертати народу його

власне духовне єство цим і мали займатися письменники української діаспори. Таким чином, говоримо по відношенню до творчості Тодося Осьмачки, Євгена Маланюка та Івана Багряного, що вони творять у межах національної нації [11, с. 65-66].

У творчості письменників української діаспори Івана Багряного, Тодося Осьмачки, Євгена Маланюка яскраво простежується тенденція на образ України, як «Атлантиди» – втраченого Раю, себто втраченої або навіть загубленої Батьківщини. У кожного з письменників постають свої специфічні риси цього втілення. Через усю творчість Осьмачки проходить дилема – гарна, прекрасна та чудова Батьківщина дитинства (у минулому) та жорстока, зрадлива Вітчизна (тепер). Т. Осьмачка зображує позачасову Україну, яка існує в будь-якому проміжку минулого, теперішнього й майбутнього. Іван Багряний показує Україну, як матір-берегиню, але вона знаходиться у полоні Росії, їй треба допомогти вивільнитися. Євген Маланюк страждає за своєю Батьківщиною, за тою якою вона була, чи мала шанси бути, одночасно ненавидить те якою вона зараз перед ним постає.

Україна втілюється у творчості письменників української діаспори, як присутня/неприсутня екзистенція. Відбувається онтологічне знереальнення образу України-Батьківщини [4, с. 99]. Це є причиною, того що письменники української діаспори ставили перед собою мету допомогти добитися незалежності України, а тому необхідним було творення нового національного міфу. Метою творчості письменників постає – виробити словесно-поетичний ідеал України, якою вона повинна стати.

Встановивши екзистенційні мотиви діаспорної творчості Е. Маланюка, І. Багряного та Т. Осьмачки, перейдемо тепер до огляду їх філософських узагальнень. Т. Осьмачка є прихильником філософії екзистенціалізму, це яскраво виявляється у його романах. В одному з романів свого героя Гордія Лундика – сучасної молоді людини, знаходимо у ній глибинний шар міфічного мислення, винесеного на маргінес й перетвореного на яву. Коли цей шар активізується, то зринає прадавній жах перед безоднею чи невідомим. У твір автор включає його у вигляді філософських роздумів (в яких критики помічають спільне із Сартром, з Камю, з філософією екзистенціалізму в цілому) [11, с. 66]. В еміграції, в Детройті, на схилі літ, Тодось Осьмачка намагається зрозуміти причини вічної «хворобливості» українського питання. Хоча його «Історико-мемуарна розвідка про людей розстріляного українського відродження 20-х років «Мої товариші» на думку фахівців, не відповідає повною мірою реальним фактам, але частина, що стосується «ідейно-психологічних передумов української революції» та осмислення психологічних особливостей тогочасної дійсності, вражає стрункою логікою та своєрідним підходом до проблеми. Осьмачка зазначає необхідність «усвідомлення потреби Волі», що природно виникає в людини під впливом накопиченого життєвого досвіду, а не будь-яких гіпотетичних теорій. А нація, яка усвідомила потребу волі, «щаслива буває навіть у своїм рабським стані під час наближення обставин для звільнення своїх сил із-під чужої залежності, якщо вона має уже готових людей оформити останню дію боротьби, що веде у простір повної волі і матеріальних можливостей». Найголовнішою передумовою такої ситуації є «єдина для всього світу і для всіх часів традиція плекати мужність», говорити правду про минуле й теперішнє [11, с. 66-69]. Ось таким є філософське підґрунтя творчості Осьмачки у багато чому воно споріднене з життєвими факторами його життя.

У першій половині ХХ століття європейське суспільство пережило багато політичних катаклізмів: війни, революції, прихід до влади сталінізму і фашизму – двох найжорстокіших тоталітарних режимів. За таких умов людям щоденно доводилося виборювати право на духовну автономію особистості, відстоювати загальнолюдські ідеали і цінності. Опір нівеляційним впливам тоталітарної влади, щоденна моральна перемога маленької людини так вважав Іван Багряний, це і є справжній героїзм. Герой Івана Багряного – це звичайна сиренька, в лахміття вдягнена, заштовхана, стероризована, мізерна людина ХХ століття [7, с. 64]. Герой І. Багряного свідомо стає на шлях боротьби з тоталітарною владою, розуміючи, що це єдина можливість зберегти власну гідність та духовні цінності, втрата яких руйнує особистість, втрачається сама особистість. Є у І. Багряного роман під назвою «Людина біжить над прірвою». Назва твору спирається на семантику небезпеки, перебування людини над прірвою загибелі – між життям і смертю. Слово прірва, втілює світоглядне розуміння перебування на екзистенціальній межі, набуває смислових важелів про крах умоглядних систем. Впорядкувати та зрівноважити людське життя стає неможливо. Абсурдність війни висвітлює обмеженість раціонального бачення принципів світоустрою – розум зазнає поразки. Уявлення про перебування на екзистенціальній межі та неминучість смерті породжує формулу світоглядного змісту – філософію жаху [1, с. 86-87]. Важливою складовою творчості виявляється концепція «віри в людину» – орієнтир у світі, де добро і зло ніби помінялися місцями, а поняття моральності стало зайвим [1, с. 89]. Іван Багряний у побудові власної філософської системи спирається на філософію європейського екзистенціалізму, домінуючою постає для нього філософська ідея К. Ясперса про «межову ситуацію». Не залишає поза увагою Іван Багряний і філософію абсурду Сартра та Камю.

Євген Маланюк у своїх роздумах на адресу України опирався на Шевченка, Куліша, Франка. Неабиякий вплив на Маланюкове розуміння історії та культури мали Д. Донцов, В. Липинський, Ю. Липа [2, с. 3-4]. Він вважав, що визначальним чинником національної ідентичності в літературі та культурі є «національне підсвідоме» («національний інстинкт»), що полягає в «расово-національній глибині». Джерелом якого є інформація, що тисячоліттями закодовується в психіці (несвідомому) людини. Виявляється не шляхом раціонального, а вродженим чуттєвим способом – «інстинкт відчуження поезії» та культури. Національний культурний світ постає певним езотеричним ареалом, неможливим для пізнання «чужими» реципієнтами. Є. Маланюк уводить важливе поняття геокультура – фактор детермінації національної психіки: географія

(клімат, природа). Перебування людини на «своїй» території, серед предківських могил, в етно-магічному колі (мова, релігія, побут), забезпечує певну сталість і схожість колективної психіки, наповнює національний «дух» особливою енергетикою. Кожна людина відчуває містичну причетність до рідної землі й запрограмована на можливість прояву цих структур. Тому голос національного підсвідомого може прориватися в текст усупереч авторській волі [8, с. 54]. Ірраціональні стихії перетинають увесь космос і плин історії та культури. «Демонам історії» людина протиставляє рівнозначну силу – «тектонічний характер своєї раси» та власну енергію душі. Відтак українська людина, ціною набуття люциферичних рис, через гріховний акт долає головну українську проблему - насиченості української психіки статичним початком, нехиттю до мужеськості й меча. Саме через надто жіночий характер української культури виявляються усі проблеми українського народу.

Апологія «демонічного національного інстинкту» в Маланюковій теорії, з одного боку, є способом заперечити попередні зображення реальності як «солодкого світу», можна говорити про солодкий світ Атлантиди. З другого – це закладання основ модерністського світогляду. Будучи ніцшеанцем, Є. Маланюк сповідує відповідну філософію життя: «суворі – закони світу, невблаганне – буття, нещадні – інстинкти людини, немилосердна – історія, грізний - в справедливості своїй – Творець». Мотив, покидання Богом землі співзвучний з екзистенціалістським концептом втрати Бога і сприйняттям «розбожнення» світу. Душа людини невіддільна від душі рідної землі, тому смерть нації передбачає й духовну смерть індивіда, як носія національної ідеї [2, с. 5 - 6]. Це один із важливих концептів філософії екзистенціалізму (епоха «розбожнення» у К. Ясперса, час «світової ночі» у М. Гайдеггера, «розбитий світ» у Г. Марселя).

Таким чином у статті встановлені соціокультурні, екзистенційні та філософські джерела творчості значних представників української діаспори II половини ХХ ст. (І. Багряного, Є. Маланюка, Т. Осьмачки). У соціокультурному плані їх творчість відзначена перебуванням на т. зв. «пограниччі культур», в особистісно-екзистенційному – намаганням виробити словесно-поетичний ідеал України, як антитезу їхнім діаспорним поневірянням. Основне філософське джерело творчості письменників української діаспори – європейський екзистенціалізм. Тодось Осьмачка відавав перевагу також філософії абсурду. І. Багряний органічно пристосував філософію К. Ясперса до української культури та української людини, а Є. Маланюк виступає ґрунтовним ніцшеанцем з проявами волюнтаризму Бергсона та послуговується у своїй творчості теорією архетипів К. Юнга. Однак найголовніше, що між всіма проаналізованими джерелами відстежується прямий зв'язок. Перебування на т. зв. «пограниччі культур» спричинює намагання діаспорних митців виробити словесно-поетичний ідеал України, як антитезу їхнім теперішнім поневірянням на чужині у душі європейського екзистенціалізму.

Зазначені джерела цілком корелюють з тим фактом, що Є. Маланюк, І. Багряний, Т. Осьмачка належать до того покоління у еміграції, якою можна назвати політичною та ідеологічною еміграцією. Еволюція соціокультурного та інтелектуального ґрунту наступних емігрантських поколінь української діаспори може стати предметом подальших досліджень.

Джерела та література:

1. Бондаренко А. Екзистенціальна концептосфера в художньому мовомисленні роману Івана Багряного «Людина біжить над прірвою» / А. Бондаренко // Слово і час. – 2009. – № 10. – С. 85-92.
2. Васишин І. Життя-Смерть-Безсмертя : екзистенціальний дискурс у філософській ліриці Є. Маланюка / І. Васишин // Слово і час. – 2007. – № 11. – С. 3-13.
3. Горський В. С. Історія української філософії : підруч. / В. С. Горський, К. В. Кислюк. – К. : Либідь, 2004. – 480 с.
4. Касперський Е. Еміграція, історія та міжкультурний діалог (на прикладі поезій Євгена Маланюка) / Е. Касперський // Наук. зап. Тернопіл. держ. пед. ун-ту. Сер. «Літературознавство». – 1998. – № 2. – С. 95-106.
5. Касперський Е. Євген Маланюк і еміграційне пограниччя культур / Е. Касперський // Мандрівець. – 1999. – № 2. – С. 49-57.
6. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : в 2-х т. / І. Лисяк-Рудницький; пер. с англ.: У. Гавришків, Я. Грицак. – К. : Основа, 1994. – Т. 2. – 573 с.
7. Мінченко Т. Герой Івана Багряного – тираноборець ХХ століття / Т. А. Мінченко // Вісник Запоріж. держ. ун-ту. Сер. Філологічні науки. – 2001. – № 2. – С. 64-65.
8. Омельчук О. Є. Маланюк про культуру України / О. Омельчук // Слово і час. – 2000. – № 11. – С. 53-58.
9. Субтельний О. Історія української культури / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1991. – 500 с.
10. Українці : іст.-етнографічна моногр. : у 2 кн. / за наук. ред. д-ра іст. наук А. Пономарьова. – Полтава : Опішне, 1999. – Кн. 1. – 528 с. – (Українські етнологічні студії).
11. Чернюк С. Образ духовної України в творчості Тодося Осьмачки / С. Чернюк // Слово і час. – 2001. – № 3 – С. 65-73.